

KS. WŁADYSŁAW PIWOWARSKI

Lublin

W KIERUNKU NIEPODZIELNEJ EUROPY

Europa jeszcze w czasie drugiej wojny światowej została podzielona na strefy wpływów międzynarodowych. Znaczna jej część, w tym Polska, znalazła się w zasięgu dominacji ZSRR. K. Turowski pisze: „Decydującym aktem politycznym, który przesądził o dalszych losach naszego kraju, były uchwały konferencji jałtańskiej, zwanej także krymską (4-11 II 1945). W wyniku tej umowy Polska znalazła się w sferze wpływów Związku Radzieckiego. Ponieważ jednak Polska była pierwszym państwem, które przeciwstawiało się zbrojnie hitlerowskiemu Niemcom i wobec którego Wielka Brytania miała zobowiązania natury prawnej, a USA – moralnej, należało przyjąć, iż jej byt jako państwa niepodległego i demokratycznego zostaje przez trzy mocarstwa zagwarantowany. Taki był sens uchwał, powziętych zresztą jednostronnie, to znaczy bez udziału rządu polskiego z siedzibą w Londynie, uznawanego jeszcze wówczas przez mocarstwa zachodnie”¹. W rzeczywistości w Jałcie zostało zaakceptowane stanowisko radzieckie, które eliminowało wolne wybory w Polsce, zabór prawie połowy terytorium przedwojennej Polski i hegemonię nad Polską, zwaną PRL. Najważniejsze jest jednak to, że Polska została oddzielona od Europy i poddana wpływom wschodnio-europejsko-azjatyckim. Mimo to Związkowi Radzieckiemu nie udało się oderwać Polski od Zachodu i od korzeni kultury europejskiej. W narodzie i w kraju istniała zawsze świadomość, że Polska tkwi w kulturze chrześcijańskiej Europy.

Na tle przemian politycznych nasuwają się dwa pytania, a mianowicie: na czym polega kulturowa identyczność ludów Europy i integracyjna rola chrześcijańskich wartości? Obydwa te pytania, jeśli nie nakładają się, to przynajmniej zazębiają się o siebie. Poniżej będzie podjęta próba znalezienia odpowiedzi na jedno i drugie pytanie w aspekcie socjologicznym. Ukazując kulturową identy-

¹ *Historia ruchu chrześcijańsko-demokratycznego w Polsce*. T. 2. Warszawa 1989 s. 503.

czność ludów Europy i integracyjną rolę chrześcijańskich wartości, należy ponadto zwrócić uwagę na Polskę przynależną historycznie i współcześnie do wspólnoty europejskiej.

I. KULTUROWA IDENTYCZNOŚĆ LUDÓW EUROPY

Ogólnie przyjmuje się, że Europa to nie tylko określone terytorium, ale przede wszystkim kultura. Na ukształtowanie się jej wpłynęły cztery wielkie dziedzictwa, a mianowicie: judaizm wniósł surowe nakazy i zakazy moralne oraz ideę sprawiedliwości społecznej; Grecy – uniwersalną wartość prawdy, rozumiałą dla wszystkich ludzi; Rzymianie – ideę prawa powszechnego, mającą znaczenie dla całej ludzkości; chrześcijaństwo – ideał ludzkiego braterstwa oraz wiarę w jednego Boga miłującego i zbawiającego. Te cztery wielkie dziedzictwa wzajemnie się przeplatały, a także wzbogacały poprzez wkład innych ludów, np. Celtów, Germanów, Słowian. W wyniku tego procesu wytworzyła się kultura europejska, która stanowi pewną jedność, jednakże nie jedność homogeniczną, lecz pluralistyczną. Kulturę tę można określić jako jedność w różnorodności. Jest w niej miejsce dla wszystkich ludów Europy – Zachodniej, Środkowej i Wschodniej. Wnosząc wkład w jedność, jednocześnie zachowują pewną specyfikę narodową i regionalną.

Nie jest łatwo zdefiniować pojęcie kultury ze względu na różne tradycje. Tak np. w niektórych kręgach intelektualnych kulturę materialną utożsamia się z cywilizacją (Niemcy), zaś w innych, cywilizację utożsamia się z kulturą duchową (Francja). Niektórzy myśliciele traktują kulturę i cywilizację zamienne, opowiadając się za podziałem całej dziedziny kultury na materialną i duchową². Mając na uwadze obydwa wymienione aspekty kultury można przyjąć następującą definicję: kultura jest to dorobek ludu (narodu) utrwalony na różnych polach działalności ludzkiej przez duchową pracę jego członków.

Jeśli chodzi o kulturową identyczność Europy to występuje ona bardziej w zakresie kultury duchowej aniżeli materialnej. Wytwory kultury materialnej przeznaczone są dla fizycznego użycia, wskutek czego korzysta z nich ograniczona liczba jednostek ludzkich, a ponadto wytwory te wcześniej lub później przez ich używanie ulegają zniszczeniu. Ich historyczna i społeczna trwałość

² Por. np. J. Ziółkowski. *The spiritual unity of European Nation*. W: *The Common Christian Roots of the European Nation. An International Colloquium in the Vatican*. Florence 1982 s. 65-66.

jest więc ograniczona. W przeciwieństwie do wytworów kultury materialnej, produkty kultury duchowej, np. idee są wykorzystywane przez nieograniczoną liczbę jednostek ludzkich, a ponadto trwają i rozwijają się przez używanie. Znikają dopiero wówczas gdy tracą sens. W konsekwencji kultura duchowa ma większe znaczenie dla identyfikacji ludów europejskich aniżeli kultura materialna. Kształtuje bowiem duchowy profil ludów Europy i przyczynia się do rozwoju więzi społecznych, tak w płaszczyźnie lokalnej, jak i regionalnej, narodowej i ponadnarodowej, państwowej i ponadpaństwowej. Inaczej mówiąc, owocem kultury duchowej jest osobowość członków poszczególnych narodów i Europejczyków.

II. INTEGRACYJNA ROLA CHRZEŚCJAŃSKICH WARTOŚCI

W każdej kulturze najważniejsze są wartości, ponieważ stanowią podstawę identyfikacji i nadają sens tak jednostkom ludzkim, jak i społeczeństwom, a co więcej, w płaszczyźnie społecznej tworzą fundament konsensu i współdziałania dla dobra wspólnego państwa, regionu i całej ludzkości. Przez wartości rozumie się „zinterioryzowane standardy zachowań, które zostały odziedziczone przez osoby w procesie socjalizacji w kulturowym kontekście określonego społeczeństwa”³. W definicji tej kładzie się akcent na standardy, które są wdrażane i przyswajane w procesie socjalizacji. Ustalenia rodzaju i zasięgu tych standardów nie można dokonać apriorycznie, ponieważ narastają one w procesie historycznego rozwoju. Gdy nabiorą znaczenia i uznania w płaszczyźnie społecznej, to wówczas traktuje się je jako wartości społeczne. Podstawowego znaczenia nabiera przy tym kontekst społeczno-kulturowy, w którym dokonuje się socjalizacja, np. kontekst społeczeństwa tradycyjnego i pluralistycznego.

Wszystkie wartości można podzielić na dwa rodzaje, mianowicie na osobowe (ostateczne i codzienne) oraz społeczne (podstawowe). Pomijając wartości osobowe, tutaj uwzględnia się wartości społeczne, czyli podstawowe. W krajach europejskich, w których upowszechnił się pluralizm, już od dłuższego czasu toczy się dyskusja nad rodzajem i zasięgiem tych wartości. Mają one bowiem duże znaczenie dla integracji państw o ustroju demokratycznym, ponieważ stanowią jakby „normatywny etos” jednoczący wszystkie siły społeczne w pozytywnej kooperacji dla wspólnego dobra. Jak zauważył O. von Nell-Breuning, gdzie brak uświadomienia i akceptacji wartości podstawowych, tam nie może

³ G. H e p p. *Zerfall der politischen Kultur? Wertvorstellungen im Wandel*. Köln 1984 s. 3.

istnieć ani ludzkie społeczeństwo, ani państwo⁴. Dawniej wiodącą społecznością, w życiu gospodarczym i społeczno-politycznym, było państwo i przede wszystkim do niego odnoszono pojęcie „*bonum commune*” Współcześnie pojęcie to stosuje się także do szerszych struktur ponadpaństwowych (np. dobro wspólne Europy), a także do całej ludzkości (np. dobro wspólne rodziny ludzkiej). Poczyniona przez von Nell-Breuninga uwaga ma zastosowanie również do szerszych regionów i całej ludzkości. Jak wspomniano, wartości podstawowe stanowią fundament konsensu i społecznej kooperacji. Konsens może być minimalny i maksymalny. Jakikolwiek by był, to trzeba pamiętać, że stanowi on *conditio sine qua non* jedności, integracji i budowania wspólnego domu.

Należy podkreślić, że wartości podstawowe zakorzenione w tradycji i kulturze europejskiej pochodzą z dziedzictwa starochrześcijańskiego, lub szerzej, z tradycji judeochrześcijańskiej. Należą do nich: godność osoby ludzkiej, wolność, równość, sprawiedliwość, pomocniczość, solidarność. Spośród tych wartości najdłuższą tradycję mają godność osoby ludzkiej i wolność⁵. Papież Pius XII powiedział, że chrześcijaństwo najgłębiej uformowało dusze europejskich narodów⁶, a Paweł VI zauważył: „W rzeczywistości tradycja chrześcijańska całkowicie należy do Europy. Nawet w tych ludziach, którzy nie podzielają naszej wiary, nawet tam, gdzie wiara jest zachwiana lub zanika, występują nadal ludzkie ślady ewangelii i świadczą nadal o wspólnym dziedzictwie, które my powinniśmy uczynić owocnymi w interesie rozwoju człowieka”⁷. Chrześcijaństwo stworzyło fundament dla jedności europejskiej. Nie jest tak, że ludy Europy muszą go dopiero tworzyć, lecz mogą i powinny na nim budować wspólny dom. Inaczej mówiąc, zanim ukształtowała się świadomość ludów Europy w kierunku tworzenia ponadregionalnej współpracy, chrześcijaństwo już dokonało wkładu w integrację wszystkich części Europy. Pozostaje tylko nawiązać do tego dziedzictwa i oprzeć się na nim w kooperacji dla wspólnego dobra Europy.

Trzeba zauważyć, że pewnym zagrożeniem dla jedności Europy jest z jednej strony sekularyzacja spontaniczna i konsumpcjonizm, a z drugiej laicyzacja sterowana i ateizm. Sekularyzacja spontaniczna polega na emancypacji różnych

⁴ *Sendung der Kirche an die Welt*. „*Stimmen der Zeit*” 1977 t. 195 s. 27.

⁵ Por. H. B u c h h e i m. *Europa. Zu seinen geistigen und ethischen Grundlagen*. Köln 1990 s. 4-6; 12-14.

⁶ *Europäische Einheit und europäischer Geist. Ansprache vom 15. März 1953*. W: *Aufbau und Entfaltung des gesellschaftlichen Lebens. Soziale Summe Pius XII*. Hrsg. A. F. Utz, J. F. Groner. Bd. 2. Freiburg (Schweiz) 1962 nr 3895.

⁷ *Botschaft an den Europarat in Straßburg vom 26. Januar 1977*. W: *Papst Paul VI. Wort und Weisung im Jahr 1977*. Kevelaer 1978 s. 157.

dziedzin społeczeństwa spod panowania Kościołów oraz różnych światopoglądów spod panowania światopoglądu religijnego⁸. Jako proces społeczny wiąże się ona z subiektywizacją i racjonalizacją oraz rzutuje w sposób istotny na przemianę systemu wartości. Ogólnie stwierdza się, że w Europie dokonuje się przejście od wartości ascetycznych do samorealizacyjnych⁹. Interesujące jest, że w krajach wysoko rozwiniętych tracą na znaczeniu te wartości, które wymagają poświęcenia jednostki ludzkiej dla dobra wspólnego, m.in. gotowość do ofiary i przebaczenia, obowiązkowość, wierność; zyskują zaś wartości związane z egoizmem i prywatnością jednostki ludzkiej, np. wysoki standard materialny, dobrze płatna praca oraz czas wolny i dużo osobistej niezależności. Świadczy to o upowszechnianiu się neoindywidualizmu jako stylu życia i konsumpcjonizmu. Z kolei z laicyzacją kierowaną, występującą szczególnie w byłych krajach realnego socjalizmu, związany był ateizm. Upowszechniały go nie tylko organizacje społeczne, ale także instytucje wychowania bezpośredniego i pośredniego. Przeciwwstawiały się one koncepcji człowieka „otwartego na Transcendencję”. Krótko mówiąc, obydwie tendencje godzą w jedność Europy, ponieważ przyczyniają się do „atomizacji” społeczeństw lub do podporządkowania ich ideologii panującej. Współcześnie większe zagrożenie dla jedności Europy stanowi sekularyzacja spontaniczna aniżeli laicyzacja sterowana.

Trzeba podkreślić, że coraz częściej mnożą się apele o socjalizację i wychowanie, zwłaszcza młodego pokolenia, w kierunku uświadomienia i aprobaty wartości podstawowych. Dużą rolę ma w tym do spełnienia rodzina, szkoła, różne wspólnoty i organizacje, partie polityczne, środki masowego przekazu a także Kościoły¹⁰. Chodzi o zaangażowanie jednostek ludzkich i społeczeństw w tworzenie wspólnego dobra opartego na trwałym fundamencie, jaki stanowią wartości podstawowe.

⁸ Por. P. L. B e r g e r *Der Zwang zur Häresie. Religion in der pluralistischen Gesellschaft* [tłum. z ang.]. Frankfurt am. M. 1980 s. 39-45.

⁹ G. H e p p. *Asketische Werte. Zu ihrer Bedeutung im Spannungsfeld von Selbstentfaltung und Gemeinwohl*. Köln 1989 *passim*.

¹⁰ Por. R. S e i t e r s. *Die Aufgaben europäischer Politik in den neunziger Jahren*. Köln 1992 s. 13-16; także H e p p. *Zerfall der politischen Kultur?* s. 15-16.

III. POLSKA A EUROPA

Polska jest jednym z pierwszych krajów bloku komunistycznego, który oparł się komunizmowi. W oporze tym zespoliły się wszystkie siły społeczne przeciwne systemowi totalitarnemu. Jednakże od początku było wiadomo, że „Solidarność” nie jest ruchem jednolitym. Najgłębsze podziały występowały w płaszczyźnie wartości podstawowych. Na uwagę zasługują w szczególności wartości podstawowe o charakterze internacjonalistycznym i narodowym. Zwolennicy pierwszych z nich twierdzą, że do Europy można wejść bezpośrednio, czyli bez uwzględnienia wartości rodzimych; zaś zwolennicy drugich uważają, że do Europy można wejść przez Polskę, czyli z uwzględnieniem wartości narodowych. Podziały te występują do dzisiaj i szkodzą pozytywnej kooperacji wszystkich sił społecznych dla dobra wspólnego tak w państwie, jak i we wspólnocie europejskiej.

Biorąc pod uwagę fakt wielości partii politycznych w Polsce, trzeba podkreślić, że partie te charakteryzuje pewne podobieństwo, właśnie ze względu na orientację na wartości podstawowe. Spośród większych partii do orientacji internacjonalistycznej, a w pewnym sensie także kosmopolitycznej, zaliczają się trzy: Socjaldemokracja Rzeczypospolitej Polskiej, Unia Demokratyczna i Kongres Liberalno-Demokratyczny; natomiast do orientacji narodowej, otwartej na Europę i świat zaliczają się różne ugrupowania polityczne, z pewnością mniej zwarte niż poprzednie, a mianowicie: Porozumienie Centrum, Zjednoczenie Chrześcijańsko-Narodowe i Konfederacja Polski Niepodległej. Jak zaznaczono, nie negują one wartości europejskich i ogólnoludzkich, ale jednocześnie podkreślają potrzebę zaakcentowania idei – „żeby Polska była Polską”.

W społeczeństwie polskim, najbardziej akcentuje się takie wartości jak: demokracja, patriotyzm, religia, tolerancja. Nie znaczy to, że są one zakorzenione wyłącznie w kulturze polskiej, ale te właśnie wartości ją specyfikują.

Gdy chodzi o demokrację, która polega na wolności, pluralizmie i aktywnym uczestnictwie, to w społeczeństwie polskim istniała zawsze silna tendencja do jej zbudowania, choć przeważnie się to nie udawało i w dalszym ciągu napotyka na duże trudności. Na przeszkodzie stoją, oprócz braku konsensu dotyczącego wartości podstawowych, siły reprezentujące partykularne interesy, zwłaszcza kosmopolityczne. Mało zwraca się uwagę na zbiorowy wysiłek koncentrujący się na pozytywnej kooperacji dla dobra wspólnego wszystkich ludzi w Polsce.

Patriotyzm zwykle odnosi się do narodu, zamiast do dobra wspólnego wszystkich i do społeczeństwa, które obejmuje całą Ojczyznę, niezależnie od podziałów etnicznych i wyznaniowych. Skupienie uwagi na narodzie (wspólnota

pochodzenia, języka i kultury) bez uwzględnienia różnych grup etnicznych i wyznaniowych z łatwością może prowadzić do skrajności w postaci nacjonalizmu i nietolerancji.

Religia katolicka była od dawna zespolona z patriotyzmem. Stanowiła integralną część depozytu kultury polskiej i była podstawą identyfikacji z polskością. Biorąc pod uwagę Kościół katolicki, trzeba podkreślić, że uniknął on identyfikacji z klasą społeczną (np. Belgia) i z państwem (np. Węgry). Kościół na ziemiach polskich i w Rzeczypospolitej identyfikował się z całym narodem, któremu służył i który integrował. Nie uniknął przy tym „aliansu ołtarza z tronem” i prób instrumentalizacji. Współcześnie różne siły społeczne, o profilu laickim, mimo że przedtem korzystały z opieki Kościoła, a nawet tkwiły w jego „sercu”, teraz go krytykują i zwalczają. Boją się one „klerykalizmu” i „katolickiego fundamentalizmu”¹¹, które rzekomo występują i zagrażają demokracji.

Tolerancja jest historycznie uznaną wartością społeczeństwa polskiego¹². Polska słynęła i – należy mieć nadzieję – będzie nadal słynąć z tolerancji. Pisząc o tolerancji, na ogół zwraca się uwagę na stosunek Kościoła katolickiego do innych religii, wyznań i grup wyznaniowych, a także do niewierzących. Jest to wąskie ujęcie tolerancji, które występowało w różnych kontekstach historycznych i politycznych. Natomiast mało uwagi przykładają się do szerszego i właściwego rozumienia tolerancji. Między innymi J. Messner zauważa, że pojęcie tolerancji obejmuje: wolność sumienia i wyznania, wolność wypełniania publicznych i prywatnych praktyk religijnych, wolność zrzeszania się, wolność głoszenia i szerzenia poglądów oraz wolność utrzymywania kontaktów z całą wspólnotą, niezależnie od granic państwowych¹³. Już od dawna w pojęciu tolerancji uwzględnia się także ekumenizm i metodę konstruktywnego dialogu. Wymienione elementy pojęcia tolerancji jednakowo przysługują wszystkim światopoglądom i ideologiom oraz wszystkim religiom, wyznaniom i grupom wyznaniowym. Kościół katolicki w Polsce unika tak statusu religii panującej, jak i jakiegoś fundamentalizmu, stając na stanowisku soborowej deklaracji *Dignitatis humanae* (1965).

Wymienione wartości podstawowe wchodzące w skład depozytu polskiej kultury narodowej mają duże znaczenie dla integracji tego społeczeństwa, o ile

¹¹ Por. T. M a z o w i e c k i. *Polens schwieriger Weg in die Normalität. Der demokratische Wandel und der Konflikt zwischen Pluralismus und Konsens*. „Frankfurter Allgemeine Zeitung” nr 196 (24 VIII 1991).

¹² Por. np. J. T a z b i r. *Upadki państwa i świętość Kościoła*. „Polityka” nr 10 (9 III 1991).

¹³ *Das Naturrecht. Handbuch der Gesellschaftsethik, Staatsethik und Wirtschaftsethik*. Innsbruck-Wien 1960⁴ s. 769.

zostaną zaakceptowane przynajmniej przez większość jego członków. Swoista ich interpretacja nie przekreśla otwartości na szerszą wspólnotę europejską, w której jest miejsce dla wszystkich narodów, niezależnie od ich specyfiki kulturowej.

*

Celem przeprowadzonych powyżej analiz było znalezienie odpowiedzi na pytania o kulturową identyczność narodów Europy, integrującą rolę chrześcijańskich wartości oraz o wkład Polski we wspólnotę europejską. Wykazano, że kulturowa identyczność ludów Europy dokonuje się przede wszystkim przez kulturę duchową. W kulturze tej dużą rolę odgrywają wartości podstawowe, które stanowią fundament konsensu i opartego na nim współdziałania wszystkich narodów Europy dla zbudowania wspólnego domu. W społeczeństwie polskim, oprócz wartości ogólnoludzkich i chrześcijańskich, funkcjonują wartości zabarwione pewną specyfiką, które nie tylko nie utrudniają, ale wręcz ułatwiają wejście do wspólnoty ludów europejskich. Wspólnota ta powinna preferować jedność w różnorodności, a więc także wartości podstawowe, szczególnie cenione w kulturze poszczególnych narodów.

TOWARDS UNDIVIDED EUROPE

S u m m a r y

The Yalta Conference (4-11 February 1945) after the Second World War adopted a resolution by virtue of which the European Community was divided. Many countries, including Poland, had found themselves under the Soviet influence.

Showing that Europe is an integral whole, the author has pointed to three problems: 1. Cultural identity of the European nations; he has proved that it is the spiritual culture which best expresses this identity rather than the material culture. 2. An integrative role of Christian values. According to him the values of the European culture bear a Christian character. 3. Poland and Europe. Poland is rooted in Europe though it has a certain specific character. One may find the latter particularly in stressing such values as: religion, patriotism and tolerance.

Emphasizing the integrity of the European Community, the author, at the same time, points out that our „common home” should be founded on unity but in diversity.

Translated by Jan Kłós